

מצבם של הילדים בטו היה חמור במיוחד.
יתומי המלחמה, בני פליטים, ילדים שאבותיהם נשלחו למחנות צבאיים,
היו צלובים אנכסס ורצבים אלחט. כל הילדים שהיו כלואים בטו
המחניק היו לקוקים למצט אור ושמת חיים.
מספר חנה אלברד אחת ממדריכות וצדי הבתיט של דרוך - בתמחוי
המפלטה בטנשה [12] סידרנו בתי ילדים...

בין אלבלוט, בתביט מימי המלחמה, כרך א, צ"מ 418.

"גבורתו של ד"ר קורצ'אק. *קונינסקי, ינוסבקה (דזילנה 67) לא
רצו לנטוש את ילדי הפנימיות. קורצ'אק הוא אשר יצר את
האווירה, כי הכל צריכים להתלוות [לילדים] לאומשלאג. בין
מנהלי הפנימיות היו כאלה שידעו מה מצפה להם באומשלאג.
אבל סברו כי ברגע קשה כזה אין הם יכולים לנטוש את
הילדים וחייבים ללכת עמם לקראת המוות."
*קונינסקי וינוסקה דמויות לא מוכרות.

אהרון קונינסקי כתב ביומנו כנאלבלוט - "בימים הראשונים לאחר
הפצצת וורשה חיפש צנטוס מקומות להקמת פנימיות החדשים
של המלחמה, לאלפי הילדים שנשארו ללא קורת גג וללא
השגחה. גם ברחוב מילנה הוקמה פנימייה כזאת. לקונינסקי
הייתה ההכשרה הפדגוגית הנדרשת שכן היה שנים רבות מנהל
פנימיית לנוער. פנימיית הילדים החדשה של צנטוס הייתה אחת
הטובות. שרר בה סדר למופת, ניקיון ומשמעת הילדים הרגישו
ברחוב מילנה כבביתם. היחסים בין המנהל קונינסקי ובין הסגל
הפדגוגי והילדים היו למופת... תודות לניהולו הטוב של
קונינסקי וארגונו המעולה של המוסד מעולם לא חסר מזון
בפנימייה."

אהרון קונינסקי היה פעיל בארכאון צנטרוס - ארכאון סעקלמאן היילדיג
באטו ורשה.

14 בנובמבר 1941 - (צמנאף רינגלפאסט) - "הדבר האיום ביותר
אלה הילדים הקופאים: ילדונים שרגליהם יחפות, ברכיהם
חשופות ומלבושם קרוע אומדים ובוכים חרישית. היום לפנות
ערב שמעתי את יבבתו של ילד רך חסר ישע כבן 3-4. את
הילד ימצאו בוודאי קפוא כעבור שעות אחדות..." (צ"מ 330-331)

מתוך יומנו של ראוול בן סע (1941) - רוויזיוניסט.
"... וברחוב והנה מוטל לפני ילד אחד, ילד מת שוכב ורגליו
מקופלות, פניו נפוחות, גופו בחלקו שדוף, צנום מנשיכת הכינים
והיתושים, מזוהם ומעורר סלידה, מכוסה במזבקה של הצנטוס
הקוראת להיחלצות למען הצלת ילדינו, בקריאה גדולה, תחת
הכותרת "הילדים שלנו מוכרחים לחיות".
זו אירוניה, פרדוקס, של הגטו. בזמן האחרון חבל כבר על נייר
אריזה. רבו מספר המתים, ירד מספר הרוצים לתת נייר
לכסותם, מכסים מת במזבקה, שמורדים מהקיר. ומזבקות
ממזבקות שונות תלויות שמה, כמו מודעות של מזבקות
הקהילה..." (נובמבר 1941 - חודש הילד באטו ורשה)

אהרון קפלן 15.11.41

"ילדי ישראל לומדים במסותרים. בעודם קטנים הם טועמים טעם
של אנוסים... בבתי הספר לשעבר נפתחו בתי תמחוי, או
שהושכרו לדיירים פרטיים. היוזנראט נתחייב על פי דין לפתוח
בית ספר למתחילים לילדי ישראל, אף גם לכלכלם, אלא שמפני
"המחלות המזבקות" שנגוע בהן הגטו, אין הכובש מרשה
לפתחתם..."

בשעת סכנה הילדים למודים להצניע את ספריהם. וילדים ישראל
פקחים הם...
נערות ונערים צעירים למדו ולאחר יום הלימודים שלהם הם
לימדו בסתר בכדי לשמור על צלם אנוש של עצמם ושל
הצעירים מהם."

צביה לופטקין, בימי כליון ואכזר, ע"מ 50 - "הרוח החיה בגימנסיה
[בית ספר מחתרתי של תנועת הנוער 'זרור' היה יצחק
קצנלסון]. לשיעוריו יצא מוניטין בקהל תלמידיו. מקצועו
המיוחד היה תנ"ך, אולם הוא ידע לשלב בשיעורי התנ"ך שלו
גם את החינוך לאהבת העם והארץ והתביעה לקוממיות.
בדבריו היה מתלהב תמיד ומזליק את לבבות תלמידיו. בגבור
התלהבותו נתן קולו בשיר, ושירתו הדביקה את
אליעזר גלר, מנהיג תנועת גורדוניה בגטו ורשה, היה אחד
ממנהיגי המרד. ב-10 במאי 1943. שרד את המרד אך נספה
מאוחר יותר.
גלר מודאג מכך שהילדים לא לומדים בזמן את הקריאה-כתיבה
הוא קורא לכך מגפת הבערות."

צ'יתונות האחתרת היהודים בארשה, כרך fe יופי-אוקטובר
ע"מ 347-350.

"... עכשיו בא שינוי גדול בכל זה. לא זו בלבד שסגרו את
בתי-הספר, אלא קיים איסור על הוראה הפרטית. הרעב
והמחסור מפילים חללים קודם כל בשורות הדור הצעיר שלנו.
הילד אנוס להתרוצץ בשביל להשתכר משהו, ולא רק כדי
לפרנס את עצמו בלבד; לעיתים תכופות נעשה הילד מפרנסה
של כל המשפחה.

הברחה, גניבה, פשיטת יד ומסחר - אלה הם מקורות הכנסתו. כל זה גורם לא רק לקלקולי המידות של דורנו הצעיר ביותר, אלא הוא גם הגורם להזדקנותו קודם זמנו. המחצית האחת של הדור הגדל לעינינו הולכת ושובקת חיים, והמחצית האחרת, זאת הנשארת בחיים, מתגמדת. הסיבה לכך נעוצה גם במחסור וברעב, וגם בחוסר המרחב, המדשאות, הנהרות והיערות. אך לא רק גופותיהם של ילדינו מתגמדים. אותו דבר עצמו נעשה גם בנשמותיהם. איסור ההוראה וסגירת בתי הספר הם הסיבה לאנאלפבתיות המתפשטת בקצב מבהיל בזור הגדל והולך... והמצב הוא כך ראשית משום שהעתודות של המורים הללו מועטות מאוד בהשוואה אל מספר הילדים הזקוקים ללימודים; ושנית, משום שהעניות הנוראה, שבה שרויים ההמונים היהודים, אינה מאפשרת להם לשאת אפילו בעול התשלומים העלובים, שמקבלים המורים."

אברהם לוין, פנקס של המורה צ"מ 12-13.

(ציקר פולמוס הצ'יבורית של לוין ב"צונג שבת" של רינגלבלום. הרשימה האחרונה ביומן נולאת את התאריך 16 בינואר 1943. יש להנחות, כי אברהם לוין ניספה בימי האקציה השניה, 15 שבין ה-18 וה-22 לאותו חודש). אברהם לוין לא השתנה ב1943. הוא נשאר אלוי לב כפי שהיה, כן עם עצמו ועם אחרים, נאמן ליוצרו ולצרכים עליהם התחנך. בצל היומן עושה את שליחותו הספרותית מתוך תחושה היסטורית צאוקה, אך מכיר את מבלותיו. "אין למסור במילים, את אשר קרה לנו" רושט הוא בפנקסו בעקבות שיחה עם אישה, ממאורסי טלפזי, שהגיעה ל1943. ומכאן הסיכ לכתובתו: "לא מילים, לא דימויים, לא עטורים... רק עובדות". לא היה ספק בלבו כי יוט יבוא ו"עובדות אלו יעזעו את העולם ויהפכו לקריאת יזכור' נלהבת נגד שנאה וחרפה נגד הרוצחים המנוולים". ובהיוודע האמת כולה "חייב יהיה העולם - כלפינו, המעונים והנרצחים... - לרחוש אהבה והשתתפות בצער". (צ"מ 16-17)

"...הלימודים התנהלו כל יום במקום אחר. בביתם של המורים או אצל אחת התלמידות. הם התנהלו במחתרת, בקבוצות קטנות, לאור נר בודד, בכל ערב במקום אחר. לא אחת היו המורים וגם התלמידות חולים וחלשים מרעב, אבל אינני חושבת שאי פעם למדנו אנו ולימדו המורים בהתלהבות גדולה יותר. לא הייתה זו בריחה מהמציאות הנוראה, אלא הבעת התנגדות לרשע ולחילול הערכים היקרים לנו. המורים הדגישו לפנינו לא פעם שאסור לאבד את צלם האדם אפילו בזמנים כאלה. הם קיוו שרבות מתלמידותיהם תישארנה בחיים והשתדלו לשמור על השלימות הרוחנית שלהן. היחסים שבין התלמידות והמורים גם הם נשתנו. בערבים הקרים, בחדרים החשוכים, בפחד המתמיד ונקשרה בינינו קירבה גדולה וחיבה עמוקה. הפכנו למשפחה אחת, זכור לי במיוחד הכינוס האחרון של בית הספר שהתקיים במוסד לילדים עזובים. שרנו ורקדנו למרות שהמתח בגטו הגיע לשיאו וידענו שהסוף קרב ובא. בתום המסיבה קם אחד המורים ואמר: אם נחייה אחרי המלחמה הזאת, נשתדל לחיות כבני אדם הראויים לשם נעלה זה; ואם נגזר עלינו להיספות - נמות כאנשים גאים. יהיה גורלנו אשר יהיה, אין ספק בלבי שאחרי המלחמה הזאת יקום עולם טוב יותר."

הציידה נחמה אקה'לז-פאבן, ביזשויט.

"לא אחת היו המורים וגם התלמידות חולים וחלשים מרעב, אבל אינני חושבת שאי פעם למדנו אנו ולימדו המורים בהתלהבות גדולה יותר.

הרב שפירא, אש קודש, פרשת עקב תש"א - ומי הוא האיש שלא יצטער בראותו צרות ישראל כאלו, בגוף ובנפש, ומי הוא שלא ידוה בראותו שאין חדרים, ואין ישיבה לא מקום תורה ולא קיבוץ של לומדי תורה, ולא בשעה זו בלבד בתי די' נהרסו, רק את הזמן הזה גם להבא יראה כי בחורים לומדי תורה יחסרו... וכמה מהם נאלצו לצאת לבקש אוכל להם,

ואיפה ניקח נערים לומדי תורה אם עתה אינם לומדים... האם נחשב שהנערים והבחורים שסבבו שנים בשווקים וברחובות המסחר... לכן גם כשירחם הי' ויושיעינו עם מי שנשאר, חס וחלילה לא יהיה מי שימלא את החדרים, ולא יהיה מספר תלמידים אשר יהיה כדאי לעשות בשבילם ישיבות... ולא רק פשוטי העם והנערים והבחורים לומדי תורה יחסרו, רק גם כל עם ישראל יפגם על ידי זה אף גדולי ישראל."

תפילת ראש השנה *הנה כמית היתומים fe קורצ'אק -*

"כמה ימים קודם ראש השנה [תש"ב] בא יאנוש קורצ'אק לביתנו ורעיון חדש בפיו-שאסייע לו באירגון תפילה בבית היתומים..."

בפני קרא את הפתעתי, והשיב: "בזמן הזה חשוב שתהיה תפילה בבית היתומים. תפילות יש בהן כדי להביא בני אדם להתרוממות הרוח בימים המרים האלו".
בתוך כמה ימים היה הכל מוכן. מצאתי חזן...
הילדים עצמם הכינו את האולם...
השיגו ארון קודש ופרוכת ושני ספרי תורה...
כל זמן התפילה היה קורצ'אק עתיד לבלות עם הילדים, עומד בפיו, ובידו מחזור מתורגם לפולנית. עטוף במעיל אפור שלא התאים לאווירה כולה, במגפי צבא ובכיפה של משי. כולו שקוע בתפילה... החזן ... שיקע את כל ליבו בתפילה...
מימיו לא היה לו קהל נרגש כביום הזה. איש לא נע. אפילו הילדים כמו דבקו במושביהם." איכאף זיבארכט יואן וורשה צמ' 78.

פיין און און אבורה - אין דעם יידישן עבר אין ליכט פון דער קאנאווארט
(תמוז ת"ש יולי-אוגוסט 1940) = צנות ואבורה - בעבר היהודי לאור
המצואות של ימיו.
כלי חינוכי שתפקידו להכין את הנוצר היהודי למרד.
להדגיש ולהראות את המאבקים היהודים והניסיון לקבוע את הראוי
לקראת המרד (מימסעות הצלב ועד ליצירות אוקראינה')
אנטק (י'חק) צוקרמן על "פיין און אבורה", בעצ השנים ההן,
צ"מ 70-71. "הדבר החשוב שניסינו לעשות בשנת 1940 הוא
הוצאת אנתולוגיה, ספר יחיד שהוצא בגטו: פיין און גבורה" ...
נדמה לי שהנושא היה: העמידה על הנפש... האנתולוגיה
מתחילה גם כן בעמידה על הנפש, בפרעות וממשיכה בגזירות
שוונות: מסעי-הצלב, גזירות הרועים, גזירות עלילות הדם,
הרעלת הבארות, אחר כך דברים משל ברנר על העמידה על
הנפש... וכן דברים על 'השומר' ו'ההגנה'... מה יכולנו ומה לא
יכולנו ללמוד מהדורות הקודמים..."
"הספר הזה היה מקור של השראה חינוכית."